

Hebrejský knihtisk rudolfínské doby

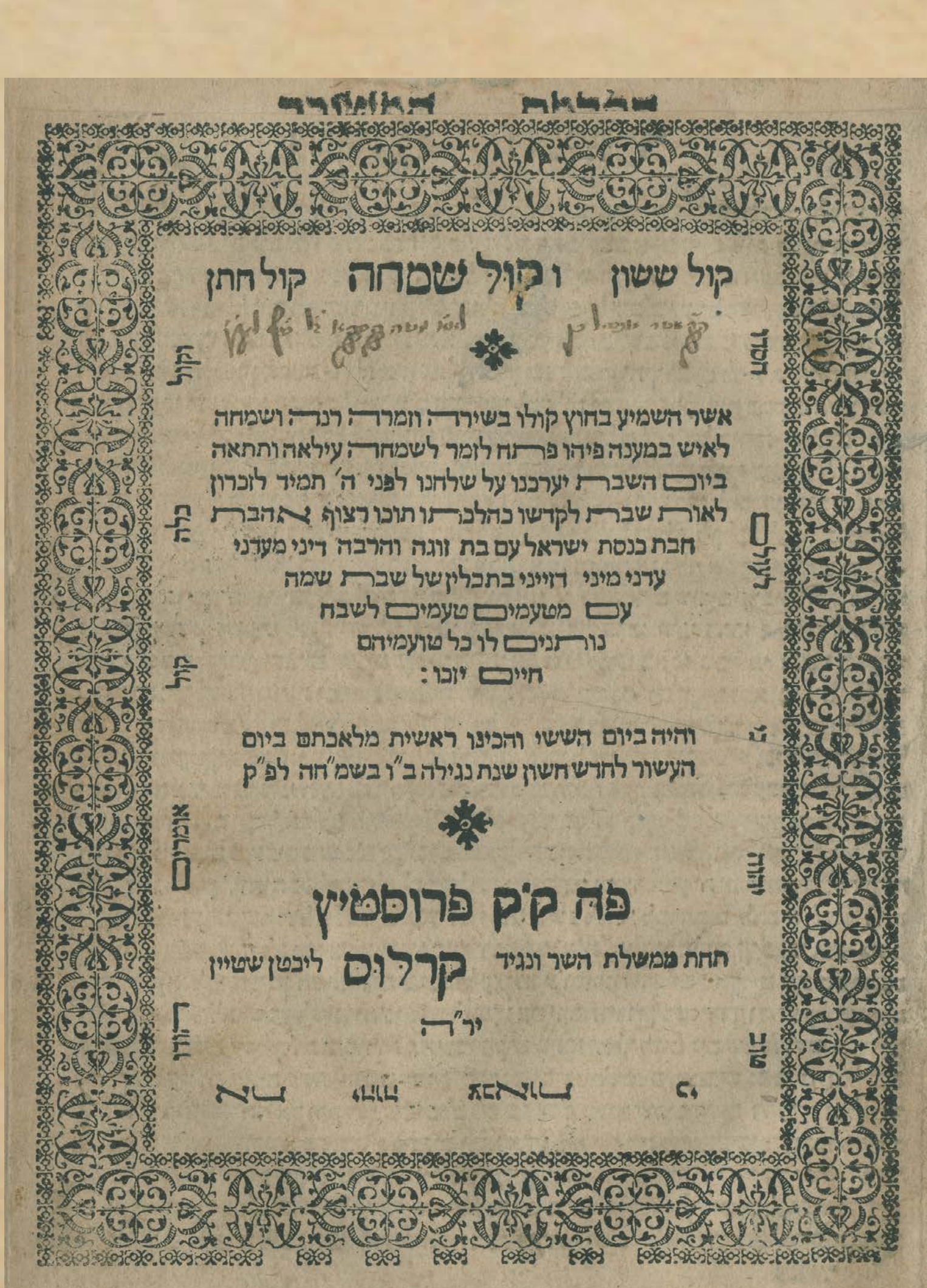
Hebrejský knihtisk se vyvinul se zpožděním více než dvou desetiletí proti knihtisku křesťanskému. První tiskárna hebrejských knih vznikla patrně v Římě, nejstarší spolehlivě datovaný tisk je z roku 1474/75, celkem je z období prvotisků známo na 150 titulů vtištěných v Itálii, Španělsku, Portugalsku a Turecku. Praha představuje v dějinách hebrejského knihtisku významné místo – je totiž prvním místem severně od Alp, kde se hebrejsky tisklo. Zprvu se tištěním a vydáváním hebrejských knih zabývala nekolikačlenná konsorcia, jejichž složení se měnilo. V roce 1527 získal od císaře Ferdinanda I. privilegium tisku a obchodu s hebrejskými knihami Geršom ben Šlomo ha-Kohen, který založil stálou tiskárnu, zvanou podle osobního jména svého zakladatele též Gersonidovská, nebo také Katzovská, podle příslušnosti jejího zakladatele k rodu Kohenů. Především rané tisky Gersonidovských vynikají nejen precizností sazby a elegancí celkového uspořádání textu, ale také použitím dřevorytných incipitů, bordur, rámnů (např. *Pentateuch* 1530) a také v hebrejském knihtisku výjimečných ilustrací (*Seder zmirot u-birkat ha-mazon* 1514, *Hagada šel pesach* 1526).

Po úspěšném zahájení tiskařské činnosti se Geršom ben Šlomo ha-Kohen a jeho synové, resp. vnukové, museli vyrovnávat s nejistou situací. V roce 1541 vypověděl Ferdinand I. židy z Prahy, i když někteří dostali povolení zůstat do doby, než si vyřídí obchodní záležitosti, v říjnu 1547 byl vydán zákaz knihtisků v Čechách, který platil dvacet měsíců, v roce 1557 pak vypověděl panovník židy ze země. Ačkoli obě vypovězení nebyla provedena důsledně, představovala velké omezení. V roce 1564 edikt o vypovězení odvolal nový panovník Maxmilián II. a o čtyři roky později se obnovil i hebrejský knihtisk v Praze, v předchozích 20 letech paralyzovaný císařskými edikty. Po tomto omezení nastal zhruba v poslední třetině 16. a na počátku století 17., za vlády Rudolfa II., tzv. „zlatý věk“, období nejvyššího intelektuálního rozkvětu pražského židovského města a vůbec židovského života v českých zemích. Tato klidná a plodná doba pak skončila stavovským povstáním následovaným třicetiletou válkou a poté dalšími zákazy a cenzurními omezeními hebrejského knihtisku.

Nejpozději v roce 1605 přibyla Gersonidovské tiskárně konkurence – tehdy začal v Praze pracovat další hebrejský tiskař, Jakov Bak, který pocházel z Itálie. V Benátkách vytiskl v roce 1599 Maharalův spis *Tiferet Jisrael* (Benátky 1599) a snad na jeho popud se vydal do Prahy. Bakovská tiskárna, již po smrti zakladatele Jakova Baka v roce 1619 převzali jeho potomci, vydávala podobně jako tiskárna Gersonidovská především literaturu liturgickou, náboženskou a etickou v hebrejštině i jidiš. V prvních letech 17. století tiskl v Praze také tiskař Avraham Schedel, jeho tiskárna však nefungovala tak dlouho jako konkurenční podniky rodin Katzů a Baků, které se v Praze udržely až do konce 18. století. Podobné epizodní byla v Praze činnost tiskaře Avrahama Heidy zvaného Lemberger, který jako samostatný tiskař tiskl v Praze mezi lety 1613–1627.

Nejlidnatější židovskou obcí v Čechách byla vždy Praha – v roce 1562 zde sídlilo asi 1000 osob (po vyhnání v roce 1557), v poslední čtvrtině 16. století pražské ghetto zaznamenalo několikanásobný nárůst počtu obyvatel na cca 10.000 obyvatel kolem roku 1600. Údaje k židovskému osídlení Čech a Moravy jsou kusé, v roce 1546 se uvádí asi 2000 osob v Čechách a na Moravě (po vyhnání v roce 1541), pokud by počet obyvatel na konci 16. století rostl podobně jako v Praze, počítáme se 20.000 osobami sídlícími v Čechách a na Moravě mimo Prahu, což odpovídá počtu 14.000 obyvatel v roce 1638 – úbytek v důsledku probíhajících třicetileté války. Uvádí se, že pražští židé představovali asi 1/3 veškerého židovského obyvatelstva českých zemí.

V Čechách a na Moravě se hebrejsky až do poloviny 18. století tisklo pouze v Praze. Existují sice doklady z konce 16. století o snaze pražských tiskařů z rodu Gersonidů expandovat na Moravu, ale patrně nebyly úspěšné. Pouze počátkem 17. století vytiskl v Prostějově, kde koncem 16. století žilo cca 30 židovských rodin, Jicchak ben Aharon Prostitz (zemř. 1612), který od roku 1569 vedl velice slavnou tiskárnu v Krakově, 4 hebrejské tisky, které jsou až do poloviny 18. století jedinými moravskými hebraiky.

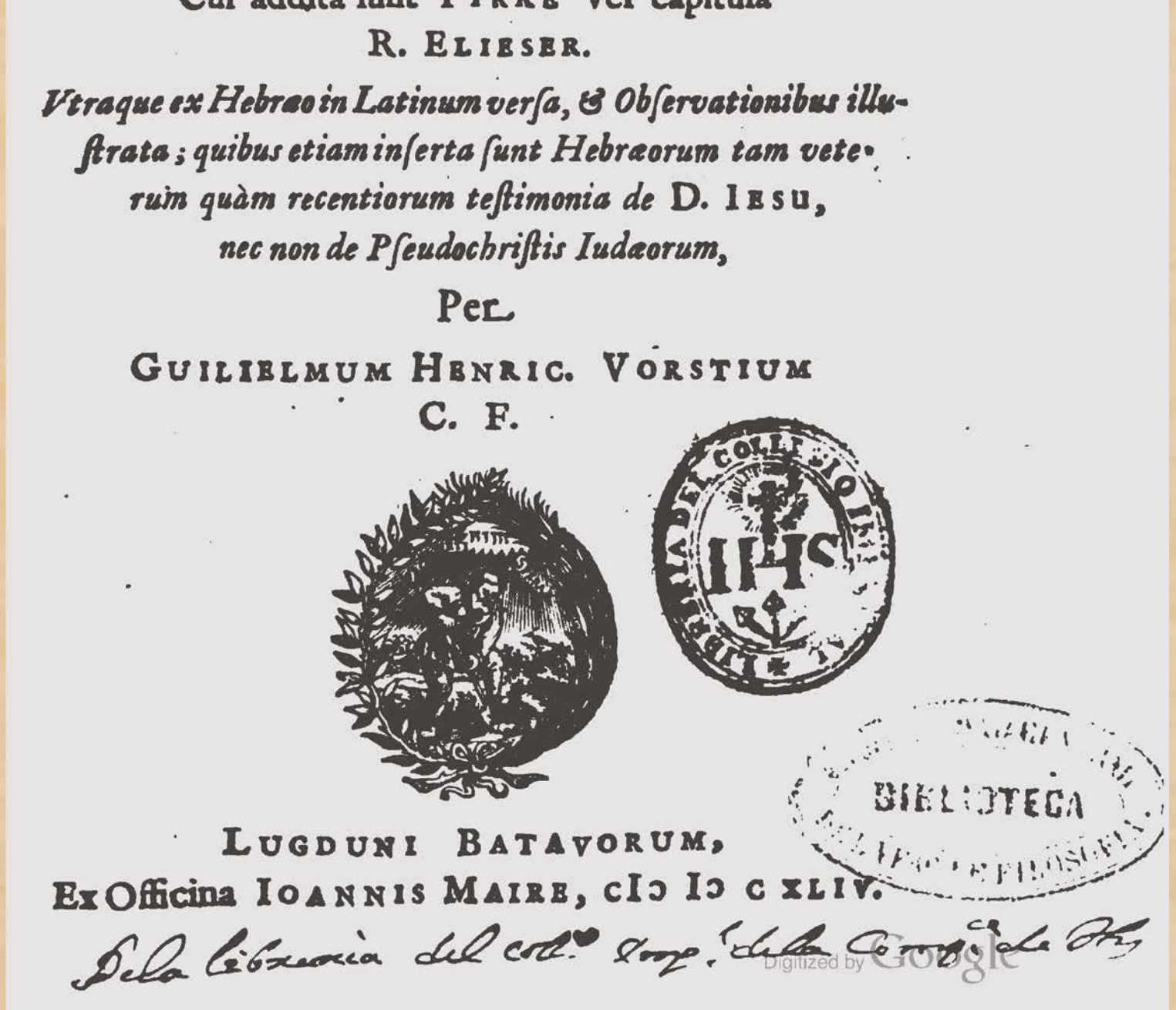
Pro období pozdní renesance je typická kulturní výměna mezi židovskými i nežidovskými intelektuály a rozvoj center ve střední a východní Evropě. Praha pak představovala významnou křižovatkou mezi aškenázskými východními (Krakov, Lublin, Poznaň) i západními obcemi (Mohuč, Worms) i kulturně vyspělými komunitami v Itálii. Intelektuální rozmach ghetto se odrazil i v pražském hebrejském knihtisku, který v poslední čtvrtině století pozvolna nabíral nový dech, jehož vrcholem je poslední desetiletí 16. století a prvních deset let století následujícího. Tradiční žánry vydávané literatury (liturgie, náboženskoprávní literatura, rituální příručky, překlady biblických knih do jidiš, mravoučná literatura tradičních autorů) doplnily v té době i spisy autorů žijících (komentáře, přednášky, kázání), literatura naučná, etická (*Meneket Rivka* první pražské židovské spisovatelky Rivky Tikliner) a historická (Gansův *Cemach David*), vydávaly se i cestopisy (*Sibuv rabi Petachja*), filosofie a později také kabala. Od začátku 17. století se v Praze tisklo i v jidiš, běžně užívaném jazyce aškenázských židů.

V éře zlatého věku se Praze přezdívalo „město a matka v Izraeli.“ Mířila sem řada cestovatelů, obchodníků i učenců z Itálie i Nizozemí, a to i Sefardů, jejichž prostřednictvím se obyvatele vždy tradičnější oblasti Aškenázu (původní označení Německa, v širším smyslu označuje židy střední a východní Evropy) seznamovali s renesančním a humanistickým myšlením i jeho šířiteli. Nejvýznamnější osobou pohybující se mezi židovským a nežidovským prostředím byl v Praze rozhodně David Gans (1541–1613), který pobýval od roku 1564 v Praze jako žák rabihu Löwa. Gans se zabýval matematikou i astronomií, v Praze se stýkal se slavnými astronomy Tychonem Brahe a Johannem Keplerem. V židovském prostředí proslul jako historiograf – jeho dvoudílný spis *Cemach David* (Praha 1592) přibližuje formou kroniky události židovského světa (1. díl), i obecné dějiny (2. díl) od stvoření do Gansových dnů. Tato kronika je považovaná za první židovský historiografický spis a zároveň za první světské dílo v tradiční aškenázské oblasti. Zachycuje mimo jiné popis audience rabihu Löwa u císaře Rudolfa II. v únoru roku 1592: „Náš pán, spravedlivý a vznešený císař Rudolf povolal ve své milosti a touze po pravdě našeho velkého učitele rabi Livu ben Becalela. Přátelsky jej přijal a osobně s ním hovořil mezi čtyřma očima, jako hovoří přítel s přítelem. A podstata a předmět jeho rozhovoru zůstaly uzavřeny, zapečetěny a skryty.“

David Gans, *Cemach David*, Praha, Šlomo ben Mordechaj ha-Kohen, Moše ben Josef Becalel ha-Kohen, 1592. Velice stridmý titulní list zdobený pouze rámečkem složeným z drobných jednoduchých typografických ozdob. [Zdroj: Židovské muzeum v Praze.]

O oblíbenosti Gansovy kroniky v nežidovském prostředí svědčí i její překlad do latiny nazvaný *Chronologia sacra-profana ... A mundi conditu ad annum M. 5352 vel Christi 1592*, dílča 9 19 d 34957

Ve spisu *Nechmad ve-naim* (Jessnitz 1743) věnovaném astronomii popisuje David Gans mimo jiné pozorování oblohy v Brahově observatoři v Benátkách nad Jizerou a zmiňuje i své rozhovory a korespondenci s Johannem Keplerem. Spis vyšel teprve 150 let po svém vzniku, léta byl uchovávan v rukopise, pravděpodobně by se jeho vydání i ve vědě nakloněné rudolfínské Praze neseťkalo s poptávkou.

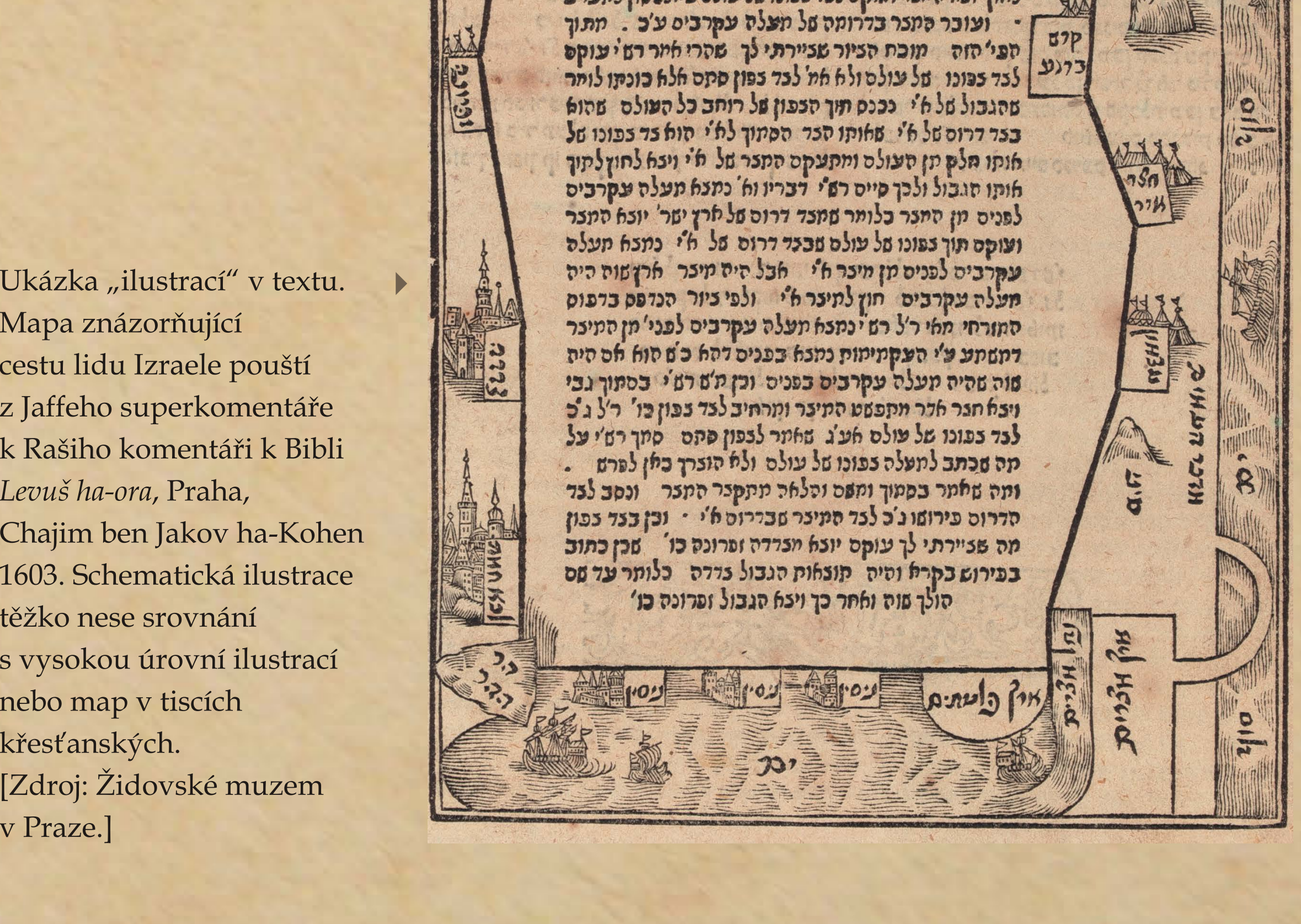

Titulní list *Gur arje*, Praha, Mordechaj ben Geršom Katz 1578. Suprakomentář Maharala k Rašiho komentáři k Rašiho komentáři k Pentateuchu zdobí renesanční bordura. [Zdroj: Židovské muzeum v Praze.]

Moredchaj Jaffe, *Levuš ha-buc ve-ha-argaman*, Praha, Moše ben Becalel Katz, 1609. Bordura, kterou si tiskař Mordechaj ben Geršom Katz nechal vyzdobit svým portrétem. [Zdroj: Židovské muzeum v Praze.]

Ilustrace jsou v hebrejských tiscích spíš výjimečné, zákaz zobrazování v judaismu totiž vyvolal určitou lhostejnost k výtvarnému umění. Malý počet ilustrací vyplývá i z charakteru vydávané literatury – tradičně vycházely především bible, liturgie, rabínská literatura, exegeze, homilie nebo právní spisy, kde ilustrace nemá místo nebo se omezuje na schematické náčrty, diagramy, mapy. Vyzdoba hebrejské knihy se tak projevuje především v bordurách liturních listů, incipitech nebo v signetech tiskařů. Ilustrace se pak častěji objevují v literatuře lidové, především v jidiš (*Ce'era u-re'ena*, tzv. bible pro ženy), ale i v hebrejštině (středověké bajky *Mešal ha-kadmon*). Výjimku představuje oblíbená Hagada, obsahující liturgii k domácí oslavě svátku Pesach, která je tradičně ilustrovaná. Právě pražská Hagada z roku 1526 z dílny Geršoma ben Šlomo ha-Kohena je jednou z neznámějších a často reprintovaných Hagad.

Zájemce o historii hebrejského knihtisku chceme upozornit na výstavu Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě, pořádanou Židovským muzeem v Praze v Galerii Roberta Guttmana od 6. 12. 2012 do 28. 2. 2013, na stejnojmennou publikaci a také na webové stránky www.hebrejskyknihtisk.cz